

کیفیت حمایت حقوقی از پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای

محدثه عابدکهاخاله^۱، عطاالله صالحی^۲

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه شهید باهنر کرمان

^۲ عضو هیئت علمی گروه حقوق دانشگاه شهید باهنر کرمان

نام و نشانی ایمیل نویسنده مسئول:

محدثه عابدکهاخاله

چکیده

در سال ۱۸۹۳ پس از ادغام هیئت اجرایی کنوانسیون پاریس و معاهده برن و نقل مکان آنها به برن، عبارت مالکیت فکری در عنوان جدید آنها، اتحادیه بین‌المللی حمایت از مالکیت فکری، مورد استفاده قرار گرفت. این سازمان در سال ۱۹۶۰ به ژنو منتقل شد و در سال ۱۹۶۷ طی یک معاهده بین‌المللی به یکی از نمایندگی‌های زیرمجموعه سازمان ملل تبدیل شد و به سازمان جهانی مالکیت معنوی تغییر نام داد. تا چندی پیش، هدف از قانون مالکیت فکری حمایت در سطح حداقلی برای تشویق افراد به نوآوری بود. بنابراین روال تاریخی به این صورت بوده است که مالکیت فکری فقط در مواقع ضروری و برای تشویق نوآوری، و آن هم به صورت محدود از نظر حوزه و زمان اعطا می‌شده است. پیش از هرچیز باید بدانیم که شخص اصلی مورد حمایت قانون کیست. شکی وجود ندارد که پدیدآورنده نخستین و اصلی‌ترین شخص مورد حمایت قانون است به گونه‌ای که عنوان قانون سال ۱۳۷۹ شامل نام اوست با این حال، در متن قانون مذکور از او تعریفی به عمل نیامده است اما ماده ۱۳ آیین‌نامه اجرایی مواد (۲) و (۱۷) قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای اعلام می‌کند: «پدیدآورنده نرم‌افزار شخص یا اشخاصی هستند که براساس دانش و ابتکار خود کلیه مراحل مربوط اعم از تحلیل، طراحی، ساخت و پیاده‌سازی نرم‌افزار را انجام دهند». در این مقاله به بررسی چگونگی و نحوه حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای به عنوان یکی از مباحث جدید در حقوق مالکیت فکری در حقوق ایران و اتحادیه اروپا می‌پردازیم.

واژگان کلیدی: حمایت حقوقی، پدیدآورنده، نرم‌افزار، ایران، اتحادیه اروپا

مقدمه

موضوع مالکیت فکری که ناشی از هنر و ابتکارات انسان است بحث نوینی نیست. بلکه با پیدایش انسان، مالکیت فکری نیز بوجود آمده است. چرا که فکر، قدرت لاینفکی بوده که انسان هیچ وقت از آن خالی نبوده و همیشه به منظور رفع نیازهای خود از آن بهره می‌گرفته است.

امروزه درباره اهمیت مالکیت فکری و حفظ آن در سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی مباحث فراوانی مطرح است و منطق اصلی حاکم بر این عرصه دفاع از حقوق کسانی است که به نحوی در آفرینش آثار علمی و فرهنگی نقش ایفا می‌کنند. با توسعه دنیای مجازی و شکل‌گیری تجارت برنامه‌های رایانه‌ای و نرم‌افزارها، دفاع از حقوق پدیدآوردندگان این آثار ضروری شد گسترش ارتباطات از طریق شبکه جهانی اینترنت و قابلیت دسترسی سریع و آسان به تمامی اطلاعات و سوء استفاده برخی افراد از آثار و دستاوردهای دیگران بر اهمیت حفظ این نوع مالکیت و اعتبار آن افزوده است. بعضی از سازمان‌های بین‌المللی، به خصوص سازمان جهانی مالکیت فکری یا مختصراً وایپو به منظور تبیین و گسترش مالکیت معنوی در بین جوامع مختلف و نیز در محیط الکترونیکی تحقیقات و بررسی‌هایی کرده است تا بهتر و دقیق‌تر ابعاد و ویژگی‌های آن را مشخص و موقعیت آن را مستحکم نماید.

تعریفی که سازمان جهانی مالکیت فکری^۱ از مالکیت فکری نموده عبارت است از:

«حقوقی قانونی که افراد به واسطه فعالیت‌هایی در زمینه‌هایی از قبیل صنعتی، علمی، ادبی، هنری و غیره بدست می‌آورند.^۲ دکتر کاتوزیان، حقوق معنوی را چنین تعریف کرده است: «حقوقی است که به صاحب آن اختیار اجازه می‌دهد تا با انحصار از منافع و شکل خاصی انتفاع از فعالیت و فکر انسان استفاده کند»^۳.

دکتر صفایی نیز در تعریف حقوق مالکیت فکری آورده‌اند:

«عبارت است از حقوقی که دارای ارزش اقتصادی و قابل داد و ستد بوده اما موضوع آنها شی معین مادی نیست بلکه فعالیت و اثر فکری انسان است»^۴.

همچنین می‌توان گفت که «حقوق مالکیت معنوی در معنای وسیع کلمه عبارت است از حقوق ناشی از آفرینش‌ها و خلاقیت‌های فکری در زمینه‌های علمی، صنعتی و ادبی و هنری»^۵. برخی دیگر نیز معتقدند: مالکیت فکری به صاحب حق انحصاری اثر، حق کنترل نسخه‌برداری و سایر کاربردها از آثار خلاقانه را برای دوره زمانی محدود می‌دهد.^۶

فلسفه حمایت از مالکیت فکری

اهمیت مالکیت فکری نخستین‌بار در کنوانسیون پاریس مربوط به حمایت از مالکیت صنعتی و سپس معاهده برن مربوط به حمایت از آثار ادبی و هنری تجلی یافت که سازمان جهانی مالکیت فکری هر دوی این معاهدات را به رسمیت شناخته است. بر اساس این میثاقین مؤلف جدا از حقوق اقتصادی، دارای حقوق معنوی نیز هست. یعنی مؤلف به لحاظ ادعای مالکیت بر اثر خویش، حق اعتراض به هرگونه تحریف و اقتباس که به شرافت اثر او لطمه زند را دارد.^۷ اما تلاش بین‌المللی برای وضع قانون در حوزه مالکیت فکری به اصل ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب ۱۹۴۸ مجمع عمومی سازمان ملل بر می‌گردد در این اصل آمده:

«هر کس این حق را دارد که آزادانه در جامعه از هنرها بهره گیرد و در پیشرفت علمی و مزایای آن سهیم شود. همچنین هر کس این حق را دارد که از منافع مادی و معنوی اثر هنری، ادبی یا علمی که خود خلق کرده است؛ بهره‌مند شود»^۸. با پیشرفت‌های فنی و تجاری، اهمیت رو به افزایش برنامه‌های رایانه‌ای، آثار با منشأ رایانه‌ای و سیستم انتقال رقوم (دیجیتالی) مثل اینترنت، تاثیر ژرفی بر شیوه‌های تولید،

^۱ - wipo

^۲ Intellectual property, very broadly, means the legal rights which result from intellectual activity in the industrial, scientific, literary and artistic fields.

^۳ کاتوزیان، ناصر. اموال و مالکیت، انتشارات میزان، چاپ شانزدهم، ۱۳۸۶، ص ۶۳

^۴ صفایی، سید حسین، دوره مقدماتی حقوق مدنی، ۱۳۷۹، ص ۳۰۹

^۵ میر حسینی، سید حسن، مقدمه‌ای بر حقوق مالکیت معنوی، ۱۳۸۴، ص ۱۹

^۶ مالورا استین و نیکیل سینا، فصلنامه رسانه، رسانه‌های نوین جهانی و سیاستگذاری ارتباطات، ترجمه لیدا کاووسی، سال پانزدهم، شماره ۲، شماره پیاپی ۵۸، ۱۳۸۳، ص ۱۲۵

^۷ شفیع، مرتضی، حمایت از حق مؤلف در قوانین ملی و مقررات بین‌المللی، تهران، خانه کتاب، ۱۳۸۱، ص ۷۸

^۸ لایقی، علیرضا، کپی‌رایت در کشورهای پیشرفته صنعتی، تهران، خانه کتاب، ۱۳۸۱، ص ۱۱

استفاده و توزیع آثار گذاشت و در این میان اهمیت قواعد موجود در مورد فناوری رقومی مطرح شد که این امر منجر به تصویب دوعهدنامه جدید به نام عهدنامه حق مؤلف و عهدنامه اجراها در سال ۱۹۶۰ گردید.

معاهده حق مؤلف سازمان جهانی حقوق مالکیت فکری مصوب ۱۹۹۶، حق مؤلف در اینترنت را دربرمی گیرد که با هدف حمایت از حقوق پدیدآورندگان و کاربران و ایجاد تعادل میان نیازها و حقوق مربوط به آنهاست. بنابراین اگر حقوق صاحبان آثار به درستی حفظ نشوند نمی-توانند آثارشان را در اینترنت در دسترس عموم قرار دهند.^۹

البته باید اشاره ای به جایگاه سازمان مالکیت معنوی نیز نمود که کنوانسیون تاسیس این سازمان در سال ۱۹۶۷ تشکیل شد و اهداف آن را ترویج حمایت از مالکیت فکری در سراسر جهان با همکاری دول و سازمان های بین المللی اعلام کرد.^{۱۰}

پس از تصویب کنوانسیون های برن و پاریس، دفاتر بین المللی این دو کنوانسیون با هم ادغام شدند و دفتر جدیدی به نام بیربی^{۱۱} شکل گرفت. در سال ۱۹۷۰ با تصویب کنوانسیون تشکیل سازمان جهانی مالکیت فکری، رسماً و با هدف ایجاد زمینه برای گسترش یک نظام کارآمد و مؤثر حمایت حقوقی از مالکیت فکری تاسیس شد. مطابق ماده ۳ این کنوانسیون واپس می گوشت حمایت از مالکیت فکری را در سر-تاسر جهان افزایش دهد. این سازمان در سال ۱۹۷۴ به عنوان یکی از سازمان های تخصصی وابسته به سازمان ملل به رسمیت شناخته شد. در قوانین ایران حمایت از حقوق مالکیت صنعتی دارای سابقه طولانی است و قوانین متعددی در رابطه با مالکیت صنعتی به تصویب رسیده و اولین قانونی که در ایران در رابطه با مالکیت صنعتی به تصویب رسیده به قانون ۱۳۰۴ بر می گردد.

در سال ۱۳۱۰ نیز با توجه به شرایط و احتیاجات زمان، قانون ثبت علائم و اختراعات در ۵۱ ماده به تصویب مجلس وقت رسیده است. این قانون دارای آیین نامه جامعی است اما قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه ای در سال ۱۳۷۹ در ۱۷ ماده به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است. آیین نامه اجرائی این قانون نیز بعد از سه سال به تصویب هیات دولت رسید. جدیدترین قانون در این خصوص، قانون حمایت از نشانه های جغرافیایی است که در سال ۱۳۸۳ به تصویب رسیده است.

اولین رویکرد قانونی در مورد مالکیت های ادبی و هنری در مواد ۲۴۵ الی ۲۴۸ قانون جزا مصوب ۱۳۱۰/۵/۱۵ صورت گرفت. در سال ۱۳۴۸ با تصویب ق. م. و ه. مالکیت ادبی و هنری به رسمیت شناخته شد. در این قانون به برخی آثار از جمله ترجمه کتاب یا جزوات و نشریات و همچنین حقوق پدیدآورندگان سایر کشورها توجه نشده بود و مراجعات و مکاتبات متعددی از سوی کشورها و مراجع بین المللی صورت گرفت و شماری از مؤلفان خارجی نیز علیه قانون طرح دعوا کردند که به دلیل سکوت قانون به آن ترتیب اثر داده نشد. برای رفع این نقیصه در سال ۱۳۵۲ قانونی تحت عنوان قانون ترجمه و تکثیر نشریات و آثار صوتی به تصویب رسید.^{۱۲}

همان طور که بیان شد بعد از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۷۹ قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم افزارهای کامپیوتری به تصویب رسید. جمهوری اسلامی ایران همچنین در سال ۱۳۸۰ به عنوان صد و هفتاد و ششمین کشور به سازمان جهانی مالکیت معنوی ملحق شد، البته این عضویت به معنای الحاق به همه کنوانسیون های آن نیست. ایران پیش از انقلاب به کنوانسیون پاریس ملحق شد و بعد از انقلاب نیز این الحاق را تمدید کرد، ولی هنوز به کنوانسیون برن یا همان حق مؤلف (کپی رایت) نپیوسته است.

در اواخر دهه ۷۰ میلادی و مشخصاً در دهه ۸۰، هنوز اجتناب ناپذیر بودن ایجاد سازوکار حمایت کپی رایتی از برنامه های رایانه ای، تثبیت نشده و به طور قانونی به رسمیت قانونی شناخته نشده بود. سازمان جهانی مالکیت فکری در ابتدا یک نظام حمایتی ویژه از میان رژیم های حمایتی مالکیت فکری، برای نرم افزار پیشنهاد کرد. در میان کشورها ژاپن تمایل بیشتری به سمت نظام حمایتی ویژه نرم افزار در قانونگذاری مالکیت فکری نشان داد. در اواخر دهه ۸۰ میلادی، کمیسیون اروپایی، یک طرح قانونی پیشنهادی در خصوص حمایت حقوقی از برنامه های رایانه ای، در قالب یک نظام حمایتی ویژه به عنوان یک خط مشی اختیاری همراه با قانون کپی رایت را مقرر کرد. با این حال ایالات متحده آمریکا، مجدانه اقدام به حمایت کپی رایتی از برنامه های رایانه ای از طریق قانون ۱۹۸۰ کرد. با این وجود عقیده حمایت از نرم افزار در حقیقت بسیار آهسته توسعه پیدا کرد. در اواسط این دهه اداره کپی رایت آمریکا صرفاً خواستار پذیرش ثبت برنامه های رایانه ای تحت سازوکار «قاعده شک» گردید. قاعده مذکور در جایی لحاظ می شود که قالب های کد شیء برنامه ها، از طریق قوانین کپی رایت، قابل حمایت باشند، چرا که عملکرد آنها و غیرقابل خواندن بودنشان، چنین ایجاب می کند.

با توجه به رشد تولیدات نرم افزاری و تاثیرشگر ف آن بر صنایع گوناگون، سیاست گذاری موثر در زمینه حفاظت از اختراعات نرم افزاری در ایران مالکیت فکری نرم افزارها به امری مهم در سطح ملی تبدیل شده که پرداختن به آن جز در سایه نگاه تخصصی و مبتنی بر پژوهش امکان پذیر نیست. امروزه، بیشتر فناوری ها در صنایع گوناگون بر پایه سامانه های رایانه ای بنا شده و رد پای نرم افزارها در تمامی آنها به چشم

^۹ - نوروزی، علیرضا، حقوق مالکیت فکری، حق مؤلف و مالکیت صنعتی، تهران، نشر چاپار، پاییز ۱۳۸۱، ص ۱۳۳

^{۱۰} - پلومان، ادوارد، حقوق بین المللی ارتباطات و اطلاعات، ترجمه بهمن آقایی، کتابخانه گنج و دانش، چاپ اول، ۱۳۸۰، ص ۵۴۹

^{۱۱} - Birbe

^{۱۲} - عبادی، شیرین، حقوق ادبی و هنری، تهران، انتشارات روشنگری، چاپ اول، ۱۳۶۹، ص ۱۰۱

می‌خورد به گونه‌ای که بخش زیادی از هزینه این فناوری‌ها به توسعه نرم‌افزارهای مورد نیاز در آنها اختصاص می‌یابد. بنابراین، از یک سو بازار بین‌المللی گسترده‌ای برای محصولات نرم‌افزاری وجود دارد و از سوی دیگر، توانمندی تولید نرم‌افزار می‌تواند نقشی مهم در عملکرد توسعه فناوری و اقتصاد ملی ایفا کند.^{۱۳}

با وجود ارزش افزوده بسیار بالای فناوری‌ها و محصولات نرم‌افزاری این نکته را نیز نباید فراموش کرد که ذخیره‌سازی، کپی کردن و استفاده غیرمجاز از نرم‌افزارها، در مقایسه با سایر دارایی‌های فکری بسیار آسان‌تر، با صرف هزینه و زمان کمتر و با کیفیتی کاملاً هم‌تراز با نسخه اصلی صورت می‌گیرد، که البته این امر ریشه در ماهیت انتزاعی و غیرفیزیکی محصولات نرم‌افزاری دارد، زیرا تولید یا کپی نرم‌افزارهای رایانه‌ای، به مواد اولیه ویژه یا پیچیدگی‌های فرآیند ساخت محدود نمی‌شود.^{۱۴}

در ایران نیز که تا زمانی که تولیدکنندگان نرم‌افزار نسبت به حفظ حقوق مالکیت فکری محصولات خود اطمینان کافی نداشته باشند نمی‌توان به تولید، توسعه و صادرات در این بخش امیدوار بود.

مسائل مشابهی در خصوص قابلیت ثبت کپی‌رایتی برنامه‌های رایانه‌ای در تاریخ وضع قانون کپی رایت ۱۹۷۶، بروز کرده بود. مجموعه‌ای از موضوعات فناورانه جدید بحث برانگیز، مشتمل بر تناسب نظام کپی‌رایت برای حمایت از نرم‌افزار، که در قانون ۱۹۷۶ نیز انعکاس یافته است، کنگره آمریکا در سال ۱۹۷۴ «کمسیون ملی استفاده‌های فناورانه نوین از آثار کپی‌رایتی» را ایجاد کرد تا در این خصوص توصیه‌ها و راهبردهایی داشته باشد. کمسیون پیش‌گفته در گزارش نهایی خود، برای برنامه‌های رایانه‌ای، حمایت کپی‌رایتی را به رسمیت شناخت و پیش‌بینی کرد که تفاوت میان ایده و بیان می‌تواند یک مکانیزم بی‌عیب و استوار جهت برقراری تعادل میان منافع متضاد دارندگان حقوق فکری و عموم مردم برقرار کند. کمسیون مزبور قانون ۱۹۷۶ را به عنوان فراهم آورنده حمایت کپی‌رایتی در خصوص نرم‌افزارها دانسته تا جایی که آنها را به عنوان آثار اصیل نویسنده، تثبیت شده در قالب بیان مشهود، محسوب کرده‌اند. کنگره نقاطی را که ممکن بود به عنوان ابهام در قوانین و مقررات مربوط به کپی‌رایت نرم‌افزار تعبیر شود با قانونگذاری و اعطای اختیارات به کمسیون مربوطه برطرف ساخت و جهت اجرای قانون، کمسیون مزبور، آیین‌نامه‌هایی وضع کرد تا ابهامات محتمل از بین برود. متأسفانه کمسیون، موضوعات مربوط به تعامل‌پذیری را در گزارش خود لحاظ نکرد. همچنین در خصوص وضعیت کپی‌رایت‌زبان‌های برنامه‌نویسی یا عملکرد برنامه، نیز موضوع را به سکوت برگزار کرد. اگرچه آنها جنبه‌هایی از نرم‌افزار هستند که با استدلال‌هایی از حمایت کپی‌رایتی استثنا شده‌اند و با عناوینی چون روش-ها، فرآیندها، سیستم‌ها و روش‌های اجرا بر اساس قانون ۱۹۷۶ از قلمرو حمایت حق مولف خارج شده‌اند. گزارش کنگره بیانگر این موضوع بود که این استثنا اضافه شده تا تضمین کند که قلمرو حمایت کپی‌رایتی در نرم‌افزارها به این وسعت گسترش یافته‌است.

حال به‌نظر می‌رسد به چند دلیل مناسب است که بحثی تحت عنوان حقوق رایانه و نرم‌افزار داشته باشیم.

۱- حل و فصل مسائل و مشکلات حقوقی که از رایانه‌ها ناشی می‌شود اغلب نیاز به بررسی و داشتن برخی اصول قانونی دارد که به ندرت در حقوق مرسوم و متداول با آن مواجه می‌شویم. اختلافات ناشی از پست الکترونیکی و صفحات وب در اینترنت مثلاً مسائل و موضوعات فنی در خصوص صلاحیت مشخص و این‌که قانون کدام ایالت و کشور باید برای حل و فصل اختلاف حاکم شود.

۲- اطلاعاتی که در رایانه ذخیره می‌شود اغلب بسیار ارزشمندتر از سخت‌افزار هستند مثل نرم‌افزار، داده‌ها و اسرار تجاری و... به منظور حمایت از این اطلاعات در زمینه حقوق رایانه درگیر و شامل حوزه تخصصی مالکیت فکری می‌شود.

نرم‌افزار قانوناً کالا (مال) تلقی می‌شود ولی برخلاف دیگر کالاها، خریدار تنها مالک فلاپی دیسکت یا دیسکت فشرده که نرم‌افزار را درون خود دارد و همچنین یک مجوز (امتیاز) برای استفاده از نرم‌افزار می‌شود.

پارلمان اروپا در ۱۷ می ۱۹۹۱ مصوبه‌ای را در این باره تهیه کرد که به تصویب شورای وزیران این اتحادیه نیز رسید. اتحادیه اروپا در تلاش بود منافع طراح، مؤلف، سرمایه‌گذار، سازنده و کاربر را جمع کند. برخلاف نگاه آمریکایی که بیشتر به سرمایه‌گذار می‌اندیشد، در اینجا حقوق مؤلف و حتی کاربر هم مورد توجه قرار گرفت. اتحادیه اروپا اجرای این مصوبه را از سال ۱۹۹۳ برای همه کشورهای عضو اجباری نمود. البته این مصوبه پیش از هر چیز، چالشی بود برای مبارزه با تکثیرهای غیرقانونی که مهم‌ترین خطر دنیای مجازی است و بسیاری از شرکت‌های بزرگ در این مصوبه مجازات‌هایی برای تکثیر غیرقانونی و شکستن قفل برنامه‌ها پیش‌بینی کردند. البته برای حفظ حقوق مصرف‌کننده، هر برنامه و نرم‌افزار تنها یک‌بار قابلیت کپی روی دستگاه خریدار دارد و به روزرسانی و رفع اشکال برنامه هم در زمره حقوق کاربران قرار گرفت البته گسترش نرم‌افزارها به‌ویژه فعالیت در عرصه بازی‌های رایانه‌ای این تردیدها را از بین برد و حجم بسیار بالایی از تولیدات شکل گرفت که به هیچ وجه بخش جدایی‌ناپذیر تجهیزات تلقی نمی‌شود.

^{۱۳}. نرم افزار چیست؟ قابل دسترس در <http://www.onlinestudio.ir/software>، مراجعه به سایت در تاریخ ۱۰ خرداد ۹۵

^{۱۴} صادقی نشاط، امیر، همان، ص ۱۳۴

مبانی مالکیت فکری

واژه مبنا به معنای بنیان، اساس، ابتدا، اول و پایه به کار می‌رود. انگلیسی‌زبانان واژه‌های Foundation و Base را در برخی کاربردها یکسان معنا کرده و آن‌ها را مترادف مبنا به کار برده‌اند.^{۱۵}

این واژه هنگامی که درباره قاعده حقوقی یا نظام حقوقی معین به کار می‌رود، در صدد پاسخ به چرایی اعتبار و مشروعیت قاعده و نظام حقوقی است؛ مثلاً در نظام مالکیت فکری وقتی می‌گوییم پدیدآورنده اثر فکری، دارای حقوق اقتصادی و اخلاقی انحصاری بر پدیده فکری است، این سوال مطرح می‌شود که پدیدآورنده چرا چنین حقوقی را دارد و منشأ مشروعیت نظام مالکیت فکری چیست؟

پاسخ به این سوال ممکن است به جهت مفروض دانستن قاعده حقوقی باشد و یا تلاش شود با مباحث نظری و فلسفی پاسخ قانع‌کننده‌ای به سوال داده شود و یا در حقوق اسلامی با استناد به منابع معتبر که حکایت از اراده تشریعی قانون‌گذار دارد، دلیل معتبر و قابل تطبیق بر مالکیت فکری ارائه گردد. هر یک از این پاسخ‌ها در نظام حقوقی مبنا محسوب می‌شود؛ البته باید دانست که نظام مالکیت فکری یک نظام بنیان‌گرا^{۱۶} که قواعد آن براساس اصول اولیه و روشن بنیان نهاده شده باشد، محسوب نمی‌شود؛ زیرا روشن است که مالکیت فکری، همانند یک دانش معین، مبتنی بر اصول اولیه شکل نگرفته است، بلکه شکل‌گیری این نظام در بستری از ضرورت‌ها نیازها و تلاش‌ها از یک سو و اندیشه‌های فکری از سوی دیگر بوده است. در این مورد نظریات مختلفی از سوی فلاسفه و حقوقدانان مطرح شده‌است که به طور مختصر در این گفتار به بیان این نظریات می‌پردازیم.

الف- نظریه کار

برمبنای نظریه ارزش کار که منسوب به جان لاک^{۱۷} است، طبیعت و همه چیزهای متعلق به آن است به حکم قانون خلقت، به طور مشترک مورد استفاده عموم قرار می‌گیرد. اگرچه افراد بر این منابع بالذات حق مالکیتی ندارند، ولی تمام آنها مالک نفس و بدن خود هستند. از جمله اموری که وابسته به نفس انسان است کار و نتیجه و اثر خودش است که در صورت ترکیب با هر چیز دیگری، آن شی نیز تحت ملکیت وی قرار می‌گیرد و درواقع حق طبیعی او به شمار می‌آید و قانونگذار باید صرف نظر از نتیجه و پیامدهای این عمل، با شناسایی حق مالکیت خصوصی از این حق طبیعی حمایت کند و دیگران، مکلف به قبول این حق و احترام به حق مالکیت خصوصی سایر افراد هستند.

در زمینه حقوق مالکیت فکری نیز اندیشمندان کوشیده‌اند بر مبنای نظریه جان لاک به توجیه حق مالکیت به نفع پدیدآورندگان آثار فکری بپردازند. به عقیده آنان خالقان و پدیدآورندگان آثار فکری در نتیجه ترکیب کار و تلاش ذهنی و فکری خود با سایر اطلاعات و دانش‌های در دسترس به طور مشترک در دسترس همگان هستند، محصول جدیدی خلق می‌کند که تفاوت‌های زیادی با اثر اولیه و در دسترس دارد. به این ترتیب بر مبنای نظر جان لاک، از آنجا که ارزش محصول جدید تا حد زیادی نتیجه کار و تلاش فکری خالق و پدیدآورنده آن است، خالق اثر دارای حق طبیعی مالکیت بر محصول نهایی است.^{۱۸}

طبق دیدگاه دیگری که منتسب به کانت و هگل^{۱۹} است نیز یک کتاب، یک قطعه موسیقی، نرم‌افزار یا هر اثری که محصول خلاقیت و ابتکار انسان است، نمونه‌ای از خود بیانگری یا خود شکوفایی خالق آن است و به نوعی بسط و توسعه شخص خالق محسوب می‌شود.^{۲۰}

برخی از حقوقدانان نظیر «پلانیول» و «ریپر»^{۲۱} اظهار عقیده کرده‌اند که حق پدیدآورنده ناشی از کار وی و تابع حقوق کار است، مگر اینکه مقررات ویژه‌ای در این مورد، وجود داشته باشد.^{۲۲} ولی «هانری دبو»^{۲۳} معتقد است که رابطه اثر ادبی یا هنری یا علمی با شخصیت پدیدآورنده، مانع از آن است که مقررات راجع به حقوق پدیدآورنده را جزو حقوق کار بدانیم.^{۲۴} سرچشمه حق معنوی پدیدآورنده، عمل مبتکرانه و خلاق است که با کار یک کارگر تفاوت دارد کار کردن تولید است، ولی ضرورتاً ابداع فکری ایجاد یک شکل جدید در زمینه علم و ادب نیست.^{۲۵}

^{۱۵} - A.S.Homby, Oxford Advanced learner Dictionary, op.cit, p.88

^{۱۶} - Axiomatic

^{۱۷} - John Locke

^{۱۸} - <http://cog.kent.edu/lib/Ellerman4/chapter4.htm>

^{۱۹} .hegel & Immanuel Kant

^{۲۰} . حکمت نیا محمود، مبانی مالکیت فکری، قم، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۶

^{۲۱} Planiol eT Ripert.

^{۲۲} . آیتی، حمید. همان، ص ۵۸.

^{۲۳} Henri Desbois.

^{۲۴} . مرادی، نور الله، همان، ص ۸۹.

^{۲۵} صفایی، سید حسین، حقوق مدنی تطبیقی، نشر میزان، تهران، ۱۳۷۰، ص ۶۱

یکی از دلایلی که باعث می‌شود ما نتوانیم حق پدیدآورنده را گونه‌ای از حقوق کار بدانیم این است که، این حق خود مشتمل بر دو وجه حق مادی و معنوی است، در حالی که یک کارگر منحصراً شایسته دریافت مزد (حق مادی) بوده و حق معنوی جایگاهی ندارد. از این رو الحاق حق پدیدآورنده به حقوق کار کمتر مورد توجه واقع شده و با روش معمول در اکثریت قریب به اتفاق کشورها نیز مخالف است. پروفسور «اویگن اولمر»^{۲۶} حقوقدان معروف آلمان، نظریه تأمین پاداش یا مزد کار فکری را مطرح ساخته و پدیدآورنده را کارگر فکری می‌داند، با این همه، اولمر معتقد است در ساختن آثار بزرگ فکری، مزد یا پاداش چندان راهی ندارد. آنجا انگیزه‌هایی نیرومندتر است در کار مؤثر بوده و اصل بر احترام به شخصیت سازنده فکری است.^{۲۷} بنابراین با وجود ایراد و انتقادهای موجود موافقان اندیشه حق مؤلف و حقوق کار استدلال می‌نمایند که حق مؤلف که محصول و ناشی از کار اوست و تابع حقوق کار می‌باشد.^{۲۸}

ب- نظریه فایده گرایی^{۲۹}

نظریه های فایده‌گرا که به آن‌ها نتیجه‌گرا نیز اطلاق می‌شود جهت تعیین مفیدبودن هر عمل به آثار، نتایج و پیامدهای آن عمل توجه می‌شود. براساس، نظریه فایده‌گرایی، در صورتی که نتیجه عمل یا قاعده‌ای، افزایش سر جمع نفع و مطلوبیت افراد و جامعه به طور کلی باشد، حکم به مفیدبودن آن داده می‌شود.

نظریه نفع‌گرایی، حق مالکیت را از این جهت توجیه می‌کند که باعث افزایش فایده یا مطلوبیت از جنبه‌های مختلف می‌شود. درواقع دلیل اصلی و علت موجه بنیادین حق مالکیت خصوصی مبتنی بر ملاحظات فایده‌گرایی است و اکثر آثاری که در باب توجیه حق مالکیت خصوصی نگاشته شده‌است، بر مبنای فایده‌گرایی و ملاحظات سودجویانه قرار دارند زیرا حق مالکیت به دستور قانون ایجاد شده است و قانون نیز حق مالکیت را در پاسخ به نیازهای اجتماعی و نه در مقام تبعیت از فرمان و دستور اخلاقی و یا نظم طبیعی جهان مقرر داشته است. مهم‌ترین فایده‌ای که شناسایی حق مالکیت به دنبال دارد، افزایش کارایی است. طبق این تحلیل که از قلمرو علم اقتصاد وارد حقوق مالکیت شده است، از آنجا که مالکیت خصوصی باعث افزایش کارایی در جامعه می‌شود، باید مورد حمایت قانون قرار گیرد. بر همین اساس، یک قانون و یا یک رأی و تصمیم قضایی زمانی بهینه و کارا محسوب می‌شود که با ایجاد انگیزه برای انجام اعمال کارا و از بین بردن انگیزه انجام رفتارهای ناکارا، موجب بالا رفتن درجه و میزان کارایی شود. شناسایی حق مالکیت خصوصی به دو طریق انگیزه لازم برای انجام اعمال کارا و ترک رفتارهای ناکارا را فراهم می‌کند. از یک سو، محترم شمردن حق مالکیت خصوصی افراد موجب تشویق آنها به اشتغال و سرمایه‌گذاری هرچه بیشتر در فعالیت‌های تولیدی و به تبع آن بالا رفتن سطح آبادانی و رشد و توسعه اقتصادی کشور می‌شود و از سوی دیگر، شناسایی حق مالکیت خصوصی در منابع، موجب استفاده بهینه و کارا از آن منابع و یا به عبارت دیگر تخصیص بهینه منابع است. با وجود این ذکر این نکته ضروری است که صرف‌نظر از برخی استثنائات البته مهم، عدم توجه به مقوله حقوق مالکیت، اکثر تاریخ اقتصاد را دربرمی‌گیرد. اقتصاددانان حرفه‌ای توجه بسیار کمی به مقوله حقوق مالکیت داشته‌اند و بیشتر درگیر عوامل مادی مؤثر بر رشد اقتصادی نظیر سرمایه و ابداعات فنی بوده‌اند.^{۳۰}

ج- نظریه حق پدیدآورنده و حقوق فکری

امروزه اکثر حقوقدانان حقوق پدیدآورنده را یک حق خاص، قانونی و یکی از اقسام حقوق فکری می‌دانند. منظور از حقوق فکری، حقوقی است که دارای ارزش اقتصادی است و موضوع آنها شیء مادی نیست. موضوع این حقوق در واقع اثر فکری انسان است. این حقوق به مالکیت کلاسیک شباهت دارد، زیرا این نوع مالکیت، دارای قابلیت استفاده مطلق هستند همانگونه که مالک و دارنده حق مالی می‌تواند به حق خود استناد کند و مال خود را نزد هر کسی بیاورد باز پس گیرد، دارنده حق فکری نیز دارای چنین مزایایی است. اما تفاوت اساسی این حقوق با مالکیت کلاسیک در آن است که موضوع حقوق مزبور بر خلاف مالکیت کلاسیک غیرمادی است. بنابراین می‌توان گفت، مالکیت یا ملک عبارت است از اختیار و سلطه قانونی بر اشیاء یا اموال، در حقوق ایران و در ماده ۲۹ قانون مدنی، مالکیت اعم از عین و منفعت مورد نظر قانونگذار است. پس مالکیت ادبی، عبارت است از حقی که مؤلف نسبت به اثر خود دارد.

²⁶ Eugen ulmer.

^{۲۷} سطفی، تقی، تفسیر سخنرانی پروفسور اولمر، مجله کانون وکلا، سال ۲۱، ش ۱۱۴، ۱۳۴۸، ص ۱۷۳.

^{۲۸} آذرنگ، عبدالحسین. مقاله «حق مؤلف» فصلنامه کتاب، دوره پنجم، شماره سوم و چهارم، ۱۳۷۳، ص ۱۸.

²⁹ - Utilitarianism

^{۳۰} ترک، حسین، سودگرایی اخلاقی، مجله نقد و نظر، بهار و تابستان ۱۳۳۷، شماره ۱۴، ص ۲۹.

د- نظریه حقوق طبیعی

در انگلستان در قرن ۱۸ این مسئله مطرح شد که آیا حقوق پدیدآورنده داخل در قلمرو مالکیت حقوق نوشته شده است یا جزو امتیازاتی است که به موجب فرمان شاه یا قوانین خاص به افراد اعطا می‌شده است در این عصر نظر عمومی بر این بوده که حق مؤلف، یک حق فطری و نوعی مالکیت است. فرانسوهپ^{۳۱} رئیس سابق اداره حق مؤلف یونسکو، مؤسسه علمی، فرهنگی و تربیتی وابسته به سازمان ملل متحد، نیز عقیده دارد که حقوق پدیدآورنده (مادی و معنوی) در زمره حقوق طبیعی است و مانند کلیه اقسام حقوق طبیعی از دیرباز وجود داشته و بشر به تدریج به آن واقف گردیده و لزوم رعایت آن را احساس کرده است. او اضافه می‌کند: برخی از اصول حقوق طبیعی مربوط به اشخاص مانند احترام به آزادی افراد، به کندی شناخته شده و در ردیف قواعد آمره در آمده‌اند. یکی از آنها حقوق پدیدآورنده است که با پیشرفت به سوی تمدن و ترقی، صورت تحقق به خود گرفته است.^{۳۲}

ه- نظریه حقوق شخصی

برخی، حقوق پدیدآورنده را نوعی حق شخصی می‌دانند و معتقدند این حق منحصرأ برای حفظ منافع شخص نوآور به وجود آمده است و نمی‌تواند جزو اموال او محسوب شود. به عبارت دیگر این حق قابل توارث و انتقال نیست.^{۳۳} نظریه حق شخصی را هم نمی‌توان پذیرفت چرا که حق شخصی متکی بر وجود شخصی است و کمترین زمان بقای آن زمانی است که صاحب آن حیات دارد، حال آنکه حقوق پدیدآورنده پس از مدتی معین از حیطة اقتدار صاحب خود خارج نمی‌گردد، دیگر اینکه حق شخصی غالباً غیر مالی است و در اثر اعمال آن، به فرض غیرقابل انتقال بودن فواید مالی حاصل می‌شود، صرف نظر از این ایرادات، حقیقت مطلب این است که این حقوق از نظر اجتماعی و اقتصادی دارای ارزش فراوانی بوده و منشا تحولات مادی و معنوی در جوامع انسانی است و جامعه نمی‌تواند آثار عظیم ناشی از آن را نادیده بگیرد بلکه ناگزیر است دائماً در احوال این حقوق و حدود اقتدار صاحبان آن و نیز زمان بهره‌برداری جامعه، نظارت و مراقبت داشته باشد این است که چه از لحاظ طبیعت حقوقی و چه از نظر مصالح اجتماعی، نمی‌توان این حق را در دایره اقتدار حقوق شخصی منظور نمود.^{۳۴}

کیفیت حمایت

پیشرفت‌های عظیم فناوری نوین ارتباطی در قلمرو ارسال، انتشار و پخش اخبار، اطلاعات، صدا و تصویر و ... ضمن اینکه حداقل در عرصه اطلاع رسانی رویای ایجاد یک دهکده جهانی را محقق نموده، چالش‌های بسیاری را نیز در پیش‌روی نظام‌های حقوقی داخلی و بین المللی مالکیت فکری قرار داده است. از حوالی آغاز دهه ۱۹۹۰ میلادی، گسترش اینترنت، سهم عظیمی در سرمایه‌گذاری‌ها و رشد اقتصادی کشورها ایفا نمود. انفجار اینترنت و افزایش شمار شرکت‌های مبتنی بر آن، جهان اقتصاد را متحول نمود و الگوهای تجاری جدید پدید آورد. با اینکه تنها پس از گذشت یک دهه از ورود اینترنت به عرصه جهانی، بیش از ۲۱۴ کشور به اینترنت متصل بودند، اما همچنان میزان نفوذ اینترنت در مناطق مختلف جهان نامتعادل باقی مانده است.

پس از ظهور اینترنت، بسیاری از اطلاعات موجود در آن به‌طور رایگان در دسترس قرار گرفت. هرچند، هم‌اکنون مقدار قابل ملاحظه‌ای از اطلاعات در وب وجود دارد که صاحبان حقوق آنها قصد دارند حقوق خویش را در مورد مالکیت فکری و عمدتاً بحث حقوق پدیدآورنده و سایر حقوق مرتبط با آن اعمال کنند. در نتیجه همین در دسترس بودن وسیع اطلاعات و سهولت تکثیر و توزیع نسخه‌های آن، این حقوق با چالش‌هایی پیچیده مواجه گردیده است. یکی از کلیدی‌ترین این چالش‌ها این است که بسیاری از کاربران انتظار دارند این آثار در فضای اینترنت به‌طور رایگان عرضه شوند. جامعه مالکیت فکری اینک در جست و جوی راه‌هایی است که محصولات خود را به‌صورت آنلاین عرضه کند و در عین حال از حقوق خود نیز حمایت کند. از همین رو، برای جلب رغبت آفرینندگان و مالکین حقوق دارایی‌های فکری برای عرضه آثارشان به فضای آنلاین، باید فضایی ایجاد گردد که آنان اطمینان پیدا کنند که حق حمایت از آثارشان در مقابل بهره‌برداری‌های غیرمجاز و کنترل استفاده از آن‌ها را دارند.^{۳۵}

³¹ FerancoisHeppe

^{۳۲}. صفایی، سید حسین، همان، ص ۶۱.

^{۳۳}. امامی، نورالدین، حق مخترع، سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۰، ص ۲۲.

^{۳۴}. امامی، نورالدین، همان، ص ۲۲ و ۲۵.

^{۳۵}. رفیعی، غلامرضا، در سخنرانی با موضوع فناوری نوین ارتباطی و چالش‌های مالکیت فکری در نخستین همایش دو روزه حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط سال ۱۳۸۹

وضع مقررات و قوانین در زمینه حقوق پدیدآورنده می‌تواند حافظ افکار و اندیشه‌های فرد باشد. در صورت عدم وجود حق حمایتی لازم برای آثار مولفان و نویسندگان آن‌ها دیگر اقدام به خلق اثر نخواهند کرد و خلاقیت ذهنی انسان ضایع می‌شود و تمایل به ایجاد مجدد این‌گونه آثار کاهش می‌یابد.^{۳۶} در واقع اندیشه‌های خلاق هنگامی رشد می‌یابند که صاحبان حق انحصاری اثر توسط قوانین حقوقی مناسب مورد حمایت قرار گیرند و از نظر مالی از کار خود بهره ببرند و حتی بر کنترل نسخه‌برداری از اثر خود را داشته باشند.

نرم‌افزار محصولی است که برای تولید آن نیاز به فکر و اندیشه خلاق و مهم‌تر از آن مدیریت کارآمد و صرف هزینه و زمان به منظور انتشار است. در حال حاضر و با توجه به پیشرفت‌هایی که در عرصه علوم رایانه‌ای شاهد آن هستیم، نه تنها متخصصین این علوم بلکه کاربران غیرحرفه‌ای نیز به راحتی می‌توانند اقدام به کپی‌برداری و تکثیر غیرمجاز از نرم‌افزارها کنند، از این رو حفاظت و صیانت از حقوق انحصاری پدیدآورندگان اثر، امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. نرم‌افزار رایانه‌ای را می‌توان نمونه‌ای بارز از دارایی فکری بر شمرد که با وجود ماهیت غیرفیزیکی و غیرمملوس خود، کاملاً دارای ارزش اقتصادی است و اگر سازوکارهای حقوقی لازم برای اعمال مالکیت بر این گونه دارایی‌ها و جلوگیری از استفاده غیرمجاز در آن‌ها طراحی و اجرا نشود، عملاً امکان شکل‌گیری و رشد کسب و کارهای مرتبط و در نتیجه صنعت نرم‌افزار به وجود نخواهد آمد و در پی آن، ظهور خلاقیت‌های بشری در این زمینه با موانع جدی مواجه خواهد شد. در این راستا وجود قوانینی جامع به منظور صیانت از آثار تولید شده در این حوزه احساس می‌گردد. بنابراین دستگاه قانون‌گذاری در ایران نیز درصدد آن برآمد تا با وضع قوانینی که مختص به حوزه نرم‌افزار می‌باشد، زیرساخت‌های حقوقی لازم را جهت حمایت همه جانبه از این آثار فراهم سازد. در این راستا قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای پس از سال‌ها تلاش و با مشارکت بسیاری از صاحب نظران علوم رایانه‌ای و حقوقدانان در دی ماه سال ۱۳۷۹ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. گرچه تلاش‌های صورت گرفته در این حوزه، قابل احترام می‌باشند، اما به منظور پوشش تکنولوژی‌های نوین و علوم جدید در این حوزه، قوانین موجود نیاز به بازنگری‌هایی دارند. این بازنگری‌ها موجب می‌گردد تا از حقوق معنوی صاحبان نرم‌افزار حفاظت جامعی به عمل آید. در ضمن از آنجایی که کشور ما به سمت پیوستن کامل به سازمان تجارت جهانی گام برمی‌دارد، ضروری است تا قوانین داخلی خود را تا حد امکان با قوانین بین‌المللی موجود در این حوزه همخوان کند. در کشور در خصوص حق تألیف نرم‌افزار قوانین متعددی وجود دارد. این قوانین با وجود نقاط قوت بسیار، از نقاط ضعفی نیز برخوردارند. در قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای مصوب ۱۳۷۹/۱۰/۴، آیین‌نامه اجرایی ثبت نرم‌افزار و نظام صنفی رایانه‌ای تصویب‌نامه شماره ۲۱۱۸ مورخ ۱۳۸۳/۴/۲۴ هیئت وزیران، دستورالعمل صدور پروانه بهره‌برداری تولید نرم‌افزار شماره ۴۰۱۷ مورخ ۱۳۸۰/۸/۲۹ وزارت صنایع و معادن، قانون جرائم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸/۳/۵ مجلس شورای اسلامی و قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۱۷، از مهمترین قوانین، آئین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌هایی هستند که در آن‌ها در رابطه با حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار بحث شده است. در ضمن از قانون حمایت از حقوق مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب آذرماه ۱۳۴۸ مجلس شورای اسلامی نیز به منظور حمایت از نرم‌افزار و پدیدآورندگان آن استفاده می‌گردد.

هنگام پیدایش رایانه، ابتدا نرم‌افزار بخشی از رایانه بود و بین سخت‌افزار و نرم‌افزار دست کم در بازار خرید و فروش، تفاوتی وجود نداشت. نخستین رخداد مهم این بود که نرم‌افزار هویتی مستقل پیدا کرد و در بازار خرید و فروش، پرونده فروش برنامه‌ها و نرم‌افزار از پرونده فروش و معاملات سخت‌افزار جدا شد. این استقلال از عرصه تولید آغاز شد. یعنی برخلاف گذشته که تولید سخت‌افزار و نرم‌افزار یک فرایند بود و در یک مکان انجام می‌شد، تولیدکنندگان حرفه‌ای و جدیدی برای تولید برنامه و نرم‌افزار به وجود آمدند. با جدایی این دوعرصه از هم، بازار اقتصادی و خرید و فروش نرم‌افزارها هم به طور طبیعی جدا شد و فروش نرم‌افزار راه خود را از بازار فروش رایانه و تجهیزات سخت‌افزاری آن جدا کرد. این استقلال در آخرین گام، خود را با استقلال کامل و فیزیکی نرم‌افزار از سخت‌افزار نشان داد. در گذشته رایانه با همه تجهیزات و اجزا از جمله برنامه‌های لازم فروخته می‌شد و این دو از هم جدایی‌ناپذیر بودند، اما در این تحول جدید، نرم‌افزار و سخت‌افزار به کلی از هم جدا شدند و فروش هرکدام به تنهایی و حتی در بازارهای مستقل از هم صورت گرفت. نرم‌افزار در حقیقت وسیله‌ای شد برای مهندسی داده-های موجود در رایانه و با پیشرفته‌تر شدن برنامه‌ها، روزه روز بر اهمیت آن افزوده شد. البته در آغاز، این بحث به ویژه در فرانسه وجود داشت که چون نرم‌افزارهای داده پردازی برای استفاده بهتر از داده‌های رایانه هستند و برای استفاده از آن ضروری می‌باشند، در نتیجه جزئی از تجهیزات به شمار می‌آیند و نباید برای آنها مقررات حقوقی تازه‌ای وضع کرد.

تولیدات جدید و استقلال کامل نرم‌افزار از سخت‌افزار و فروش جدای آن، مسئله تازه‌ای را مطرح کرد. نرم‌افزار و برنامه کامپیوتری به خلاقیت، آفرینش و نوعی ابتکار و اختراع تبدیل شد. هر نوآوری و آفرینش علمی هنری و فرهنگی، مباحث ویژه خود را دارد. مالیکت معنوی، کپی رایت و حق تألیف از جمله مسائلی هستند که همگام با گسترش تجارت نرم‌افزار و برنامه‌های رایانه‌ای مطرح شدند و دنیای مجازی در برابر این پرسش قرار گرفت که چگونه باید از حقوق تولیدکننده، مؤلف و شرکت‌های تجاری و خریدار و فروشنده دفاع کند؟

^{۳۶} اکبری علیرضا. فصلنامه کتاب، حق مولف در اینترنت، شماره ۶۵، بهار ۱۳۸۵، ص ۱۰۳

در اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی و میثاق حقوق مدنی و سیاسی بهره‌مندی از منافع مادی و معنوی و لزوم اتخاذ تدابیر مناسب توسط دولت‌ها جهت تامین، حفظ، توسعه و ترویج آثار ادبی و هنری مورد تأکید قرار گرفته است و برگزاری چندین کنفرانس جهانی و منطقه‌ای در این رابطه، گویای توجه جهانی نسبت به این مسأله است.

عهدنامه اجراها و صورت‌نگاشت‌ها^{۳۷} در سال ۱۹۶۰ حقوق انحصاری را برای اجراکنندگان و تولیدکنندگان صورت‌نگاشت‌ها را صریحاً پیش-بینی می‌نماید. این عهدنامه حقوق خوانندگان و تولیدکنندگان صورت‌نگاشت در اجازه دادن انتقال آنلاین آثار آن‌ها، اجراهای ضبط شده و صورت‌نگاشت‌ها بر حسب مورد را به رسمیت شناخته است.^{۳۸}

حق تألیف برای نرم‌افزارهای مختلفی در برابر هم صف‌آرایی کردند. نگاه هنری و علمی، نرم‌افزار را در زمره آفرینش‌های هنری قرار می‌دهد و قانون مالکیت معنوی و مقررات ثبت اختراعات را بر آن حاکم می‌داند؛ اما این پرسش وجود داشت که آیا نرم‌افزار اثری هنری یا اختراعی علمی است؟ اگر نوآوری و اختراع علمی است آیا همه اجزایش نوآوری به شمار می‌آید یا تنها مفهوم و طرح اصلی باید از حمایت‌های قانونی بهره‌مند شود؟^{۳۹}

این گفتار مشتمل بر سه بند است. در بند اول شرایط حمایت از اثر و در بند دوم موضوعات مورد حمایت در قوانین موجود و در بند سوم مدت حمایت از این آثار مورد بررسی قرار گرفته است.

شرایط حمایت از اثر

برای حمایت از اثر، شرایطی نظیر اصالت اثر در زمان و مکان انتشار اثر و مشروعیت اثر و ثبت آن و اعلان مشخصات قابل ذکر است:

الف - اصالت

شرط ماهوی حمایت، داشتن اصالت است البته این که چه میزان از اصالت اثر و ابتکار برای تحقق این شرط لازم است بستگی به قوانین کشورهای مختلف دارد. مثلاً قانونگذار ایران در مواد ۱ و ۲ ق.ح.م.م.ه با به‌کاربردن کلمه، ابتکار و ابداع در جملات مختلف به این شرط اشاره کرده است. اصالت به طوری که حقوق‌دانان فرانسه می‌گویند دارای مفهوم شخصی^{۴۰} است نه نوعی^{۴۱} بدین معنی که آنچه شرط حمایت محسوب می‌شود، این است که اثر، مظهر شخصیت مؤلف باشد ولی نو بودن آن از لحاظ نوعی لازم نیست.

مثلاً اگر دو نویسنده از فکر و موضوع واحدی برای ایجاد دو اثر ادبی مستقل استفاده کنند به طوری که محتوای دو کتاب مشابه ولی ترکیب و عبارات آن متفاوت باشد. هر یک از آنها اصیل تلقی می‌شود، اگر چه کتابی که بعداً منتشر شده مفاداً نو نباشد بدین معنی است که در حقوق فرانسه می‌گویند اثر باید اصیل باشد ولی نیازی به نوبودن آن نیست. اصالت در اینجا مفهومی شخصی و نوبودن مفهومی نوعی است.^{۴۲} السنهوری حقوق‌دان بزرگ مصری درباره اصالت اثر می‌گوید: «هنگامی که پدیدآورنده در خلق یک اثر، ابتکار و نوآوری به خرج می‌دهد، در واقع از شخصیت و استعداد و ذوق و سلیقه‌اش به اثر، چیزی اضافه می‌نماید و از همین رو مشمول حمایت قانونی می‌گردد»^{۴۳}

به عبارت دیگر منظور از اصیل بودن اثر این است که اثر توسط شخص پدیدآورنده به وجود آمده باشد و منتسب به شخصیت وی باشد. اثری قابل حمایت است که اصیل و به بیان دیگری ابتکار داشته باشد. اصالت غیر از تکراری نبودن و نوبودن است زیرا مثلاً اگر دونقاش یکی پس از دیگری از یک منظره تابلوهایی بکشند که اثر هر یک با توجه به اینکه انعکاسی از شخصیت پدیدآورنده است اصیل محسوب می‌شود هر چند که تابلوی دوم اثر جدید نیست.^{۴۴} قانونگذار ایران نیز در مواد ۱ و ۲ قانون حمایت از حقوق م.م.ه با به‌کار بردن کلمه ابتکار و ابداع این شرط را مدنظر داشته است.

شرط اصالت در خصوص برنامه‌های رایانه‌ای هم جاری است. در مورد مقررات حقوقی اتحادیه اروپا باید گفت گرچه دستورالعمل ۱۹۹۱ اتحادیه اروپا درباره برنامه‌های رایانه‌ای در این خصوص هیچ موضع صریحی را اتخاذ نکرده، اما برخی معتقدند بند سوم ماده یک آن، که شرط ماهوی حمایت از اثر را اصالت آن دانسته، مفهوم اصالت را به گونه‌ای معنا کرده که صدق اصالت بر آثار تولید شده توسط رایانه را

37 - WPPT

۳۸. شفیعی شکیب، مرتضی، حمایت از حق مولف؛ قوانین ملی و مقررات بین‌المللی، تهران: خانه کتاب اردیبهشت ۱۳۸۱، ص ۳۷

۳۹. ایوبی، حجت‌الله. حق تألیف برای نرم‌افزارها و بازی‌های رایانه‌ای، راهکارها و چالش‌ها، دانشگاه تهران، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره دوم، شماره ۷،

۱۳۸۸، صص ۲۱-۴۵

40 objective

41 - Subjective

۴۲. آیتی، حمید. همان، ص ۷۸.

۴۳. السنهوری، عبدالرزاق. همان، ص ۲۹۲.

۴۴. صفایی، سید حسین. مقالاتی درباره حقوق مدنی و تطبیقی، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۷۲، صص ۷۲ و ۷۳

کاملاً منتفی می‌سازد، زیرا اصالت در این ماده این گونه تعریف شده است: «برنامه رایانه‌ای در صورتی حمایت می‌شود که اصیل باشد، به این معنا که مخلوق فکر و اندیشه خود پدیدآورنده باشد».^{۴۵}

ب - مشروعیت

شرط دیگری که لازم است تا اثری توسط قانون حمایت شود آن است که نامشروع نباشد. بنای قانونگذار بر آن است که از منافع و مصالح اجتماعی حمایت کند. اثری که برخلاف نظم عمومی، مصلحت و ارزش‌هاست خود به خود از دایره حمایت‌های قانونی خارج است. ماده ۱۱ ح.پ.ن. می‌گوید: شورا مکلف است از صدور تاییدیه فنی برای نرم‌افزارهایی که به تشخیص وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی خلاف اخلاق اسلامی و عفت عمومی و سلامت شخصیت کودکان و نوجوانان باشد خودداری کند.

ج- محسوس بودن شکل آثار

افکار و اندیشه تا زمانی که از ذهن فرد خارج نشده و به صورت یک امر عینی ظهور نکنند قابل حمایت نبوده و اساساً حمایت از آن بی‌معنا به نظر می‌رسد. این بروز و ظهور در هر یک از آفرینه‌های فکری به گونه‌ای است، به عنوان مثال یک اثر ادبی به صورت الفاظ و جمله‌های هدفمند و معنی دارد، یک اثر موسیقی در شکل نت‌های موزون و یک اثر هنری در قالب اشکال، رنگ‌ها، خطوط و... تجلی می‌یابد.

د - اعلان مشخصات

ماده ۴ ق. ت و ت. ک و ن. آ، حالت خاصی را که منحصر به صفحات یا نوارهای موسیقی و صوتی است به شرح زیر مورد اشاره قرار داده است:

«صفحات یا نوارهای موسیقی و صوتی در صورتی حمایت می‌شود که در روی هر نسخه یا جلد آن علامت بین‌المللی P^{۴۶} در داخل دایره و تاریخ انتشار و نام و نشانی تولید کننده و نماینده انحصاری و علامت تجاری ذکر شده باشد».

در کنوانسیون‌های بین‌المللی، علامت شناخته شده P در داخل دایره می‌باشد و آن نخستین حرف از کلمه Patent به معنای دارای حق انحصاری است. در ضمن به کار رفتن عبارت: «در صورتی حمایت می‌شود که...» در متن ماده ۴ ق.م.م.ه نشانگر الزامی بودن تبعیت از خواست قانون‌گذار برای برخورداری از حمایت‌های قانونی در این مورد خاص است.^{۴۷} کنوانسیون ۱۹۷۱ پاریس نیز داشتن علامت (P) همراه با ذکر نام دارنده حق مؤلف را پیش‌بینی نموده است.

البته برای حمایت از حقوق مادی شرط چاپ اولین بار در ایران و یا پخش یا نشر یا اجرا در ایران پیش‌بینی شده است ولی چون حق معنوی مطابق ماده ۴ ق.م.م.ه که مقرر می‌دارد: «حقوق معنوی پدیدآورنده محدود به زمان و مکان نیست...». ضابطه سرزمینی یا محلی که در همین قانون پیش‌بینی شده (ماده ۲۲) و ضابطه اصل خاک و خون که در کنوانسیون‌های بین‌المللی شناخته شده در مورد آن رعایت نمی‌شود و در هر زمان مکانی لازم‌الرعا می‌باشد و هیچ کس حق تجاوز به آنها را ندارد لذا زمان و مکان در آن نقش ندارند.

ه - ثبت اثر

ثبت اثر در ایران از شرایط شناسایی اثر و برخورداری آن از حمایت قانونی به شمار نمی‌آید و موجد حق تلقی نمی‌شود ماده ۲۱ ق.م.م.ه اشعار می‌دارد: «پدیدآورندگان می‌توانند اثر و نام و عنوان و نشانه ویژه خود را در مراکزی که وزارت فرهنگ و هنر (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی) با تعیین نوع آثار آگاهی می‌نماید به ثبت برسانند ثبت اثر در پاره‌ای از کشورها الزامی و در برخی اختیاری است. کلمه «می‌تواند» در ماده ۲۱ نمایانگر اختیاری بودن ثبت اثر ادبی و هنری در ایران است. لیکن به جهاتی که بیشتر به سود مؤلف است، ثبت اثر ضرورت دارد؛ از جمله این که عمل ثبت اماره شناسایی مالک اثر است و در هنگامی که حقوق مادی و معنوی او در معرض تجاوز قرار می‌گیرد، در مقام اثبات ادعای او در دادگاه مفید است. آئین‌نامه اجرایی قانون ۱۳۴۸ مشتمل بر ۷ ماده در تاریخ ۴ دی ماه ۱۳۵۰ به تصویب هیئت وزیران رسید که تماماً ناظر به تشریفات ثبت اثر می‌باشد. در کنوانسیون برن نیز ثبت اثر اختیاری است و از اثر هیچ تعریفی ارائه نداده است و در پیرامون آن در بخش اول به تفصیل سخن گفته است.

ح- چاپ، پخش، نشر یا اجرای اثر برای نخستین بار در ایران

مطابق ماده ۲۲ ق.م.م.ه حق مادی اگر اثر یک پدیدآورنده ایرانی یا بیگانه برای نخستین بار در کشوری غیر از ایران چاپ یا نشر یا عرضه شده باشد این اثر از نظر این قانون، قابل حمایت نخواهد بود. این عدم حمایت از نظر اخلاقی و حسن تفاهم بین‌المللی قابل انتقاد به نظر می‌رسد لذا با توجه به تصویب ق. ت و ت. ک و ن. آ مصوب ۱۳۵۶ که مقرر می‌دارد: «در مورد تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی،

^{۴۵} - A Study of Conflicts in Software Protection in the European Community University of Bristol, England, 1999, p105

^{۴۶} patent

^{۴۷}. آیتی، حمید. همان، ص ۸۲

حمایت‌های مذکور در این قانون به شرط وجود عهد نامه یا معادله متقابل نسبت به اتباع سایر کشورها نیز جاری است.^{۴۸} ماده ۲۲ تخصیص می‌خورد و تا حدودی زمینه برخورداری بیگانگان از حقوق مادی اثرشان فراهم می‌شود.

ماده ۱۶ ح.پ.ن می‌گوید از آنجا که عمدتاً نرم‌افزارها مورد استفاده در کشور محصول خارجی هستند. از نظر اقتصادی این حکم به مصلحت می‌باشد هرچند از نظر حقوقی قابل انتقاد می‌باشد. در کشور فرانسه چنین قاعده‌ای دیده نمی‌شود و قانون فرانسه نه تنها فرق بین تبعه کشور و بیگانه نگذاشته بلکه از آثاری نیز که برای نخستین بار در خارج فرانسه چاپ یا اجرا شده باشد حمایت می‌کند.^{۴۹} در مقایسه ماده ۱۶ ق.ح.پ.ن با ماده ۲۲ متوجه می‌شویم که ماده ۱۶ ضابطه سخت‌تری را مقرر کرده و آن هم این است که تولید و توزیع در ایران باشد.

مفهوم ماده ۲۲ حمایت از حقوق معنوی پدیدآورنده منوط به چاپ یا پخش یا نشر برای نخستین بار در ایران نیست. پس نویسنده‌ای که کتابش در ایران چاپ یا پخش نشده است می‌تواند علیه فرد دیگری که کتاب وی را به نام خود منتشر کرده اقامه دعوی نماید. با این حال باید گفت که تأییدیه فنی مقدمه لازم برای ثبت برنامه رایانه‌ای است^{۴۹} و ثبت برنامه رایانه‌ای در قانون شرط اقامه دعوا محسوب می‌شود نه شرط حمایت زیرا آنچه ماده ۱۱ این قانون در مقام بیان آن است راهکار اجرائی ممنوع کردن برنامه‌های رایانه‌ای مبتذل است و بیش از این دلالت ندارد.

اعمال حمایت قانونی موضوع مواد مذکور و استماع دعوی نقض این حقوق در محاکم مشروط به این است که در مورد نرم‌افزار مورد نظر، قبلاً تأییدیه فنی توسط شورای عالی انفورماتیک صادر شده باشد البته گرچه در ماده ۸ قانون مزبور به امکان ثبت نرم‌افزار، توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و یا اداره ثبت علائم و اختراعات اشاره شده است ولی به نظر می‌رسد همان‌طوریکه در ماده ۹ قانون ذکر گردیده است صدور تأییدیه فنی فوق‌الذکر، نرم‌افزار را مشمول حمایت قانون قرار داده و غرض از اشاره به ثبت نرم‌افزار، تبیین امکان حمایت از آن بر مبنای قانون ثبت علائم و اختراعات است چراکه قانون حمایت نیز چنین شرایطی را جهت اعمال حمایت‌های قانونی ضروری نشموده است و تنها شرط لازم این است که آثار مربوطه برای اولین بار در ایران و نه در کشوری دیگر چاپ، پخش، نشر و یا اجرا شده باشند، البته در مورد نرم‌افزارها نیز ماده ۱۶ این قانون چنین شرطی را در نظر گرفته و اشعار می‌دارد حقوق مذکور در ماده ۱ در صورتی مورد حمایت این قانون خواهد بود که موضوع برای نخستین بار در ایران تولید و توزیع شده باشد، بنا بر این دعوای مربوط به نرم‌افزارهایی که توزیع نشده و یا این که برای اولین بار در ایران تولید نشده‌اند قابل استماع نمی‌باشد. همین نکته یکی از پیچیدگی‌های رسیدگی به اینگونه دعوای است چرا که در بسیاری موارد ممکن است طرف دعوی، نرم‌افزار منتسب به خویش را (علی‌رغم مشابهت) متمایز از نوع خارجی بداند، نکته قابل توجه در این مورد این است که اگر تأییدیه فنی موضوع ماده ۸ نسبت به نرم‌افزاری صادر شده و متعاقباً دارنده نرم‌افزار مزبور مدعی نقض حقوق خویش توسط شخصی دیگر گردد آیا دفاع طرف دعوی به استناد عدم تحقق مفاد ماده ۱۶ قانون (به این معنا که نرم‌افزاری برای نخستین بار در ایران تولید نشده است) قابل استماع هست یا خیر؟ در پاسخ به این سؤال از یک سو میتوان گفت که صدور تأییدیه فنی مزبور دلالت بر رعایت ماده ۱۶ قانون دارد و در صورتی چنین تأییدیه‌ای صادر می‌گردد که نرم‌افزار برای نخستین بار در ایران تولید شده باشد ولی از طرف دیگر به نظر می‌رسد که صدور تأییدیه فنی یاد شده طریقت دارد نه موضوعیت به این معنا که صدور آن دلالت بر عدم اثبات خلاف مفاد ماده ۱۶ دارد ولی هرگاه طرف دعوی در مقام دفاع در مقابل شکایت مطروحه مدعی این امر شود که نرم‌افزار مورد دعوی قبلاً در کشوری دیگر تولید یا توزیع شده بایستی به ادعای وی رسیدگی نمود و صدور تأییدیه فنی مانع این امر نخواهد بود. ماده ۱۰ لایحه قانونی نرم‌افزارها، احراز و پذیرش تقاضای اختراع بودن نرم‌افزار (البته بر مبنای شرایطی که طبق ماده ۲ باید در آئین نامه دیگری تعیین گردند) در صلاحیت کمیته ای مرکب از سه کارشناس ارشد نرم‌افزار (بعنوان نمایندگان شورای عالی انفورماتیک)، نماینده سازمان ثبت اسناد و املاک و یک کارشناس حقوقی دانسته است.

صدور تأییدیه فنی موضوع ماده ۹ این قانون منوط به این است که شورای عالی انفورماتیک نسبت به رعایت شئون اخلاقی و مذهبی حاکم در نرم‌افزار مورد نظر از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، استعلام و مرجع مزبور مکلف است ظرف مدت دو هفته پاسخ خود را اعلام نماید و به نظر می‌رسد که ضمانت اجراء عدم اعلام نظر ظرف مهلت مقرر، طی روند صدور تأییدیه فنی می‌باشد چرا که در غیر این صورت قید مدت عبث و بیهوده می‌نماید، به هر حال در صورت اعلام مرجع یاد شده شورا مکلف به امتناع از صدور تأییدیه فنی برای نرم‌افزارهایی که مخل عفت عمومی و اخلاق اسلامی و سلامت و شخصیت کودکان و نوجوانان هستند می‌باشند.^{۵۰}

کیفیت حمایت از آثار خارجی در حقوق فعلی ایران

^{۴۸}. صفایی، حقوق مدنی و حقوق تطبیقی، نشر میزان، تهران، ۱۳۷۵ ص ۷۸

^{۴۹}. ماده ۸ ق.ح.پ.ن

^{۵۰}. ماده ۱۱ قانون پدیدآورندگان نرم‌افزار، شورای عالی انفورماتیک کشور. ص ۲۸۹

آیا خارجیان می‌توانند با استناد به قوانین داخلی ایران نقض حقوقشان را پیگیری کنند؟ در قوانین ایران طبق ماده ۲۲ ق.ح.م.م.ه مادی پدیدآورنده موقعی از حمایت این قانون برخوردار خواهد بود که اثر برای نخستین بار در ایران چاپ یا پخش یا نشر یا اجرا شده باشد و قبلاً در هیچ کشوری چاپ یا نشر یا پخش و یا اجرا نشده باشد. با توجه به این ماده عنصر تابعیت پدیدآورنده اثر، ملاک در تصمیم‌گیری نیست. لذا یک شخص خارجی اگر اثر خود را برای اولین بار در ایران منتشر کرده باشد، می‌تواند از حمایت این قانون بهره‌مند باشد، زیرا در ایران نمی‌توان اثر بدون رضایت پدیدآورنده با نقض حقوق وی سو استفاده کنند. معمولاً نیز آثار خارجی همگی در خارج منتشر می‌شوند و لذا از حمایت قانون ایران برخوردار نخواهند بود.^{۵۱}

بنابراین اگر پدیدآورنده ایرانی، اثر خود را برای نخستین بار در کشوری غیر از ایران چاپ یا نشر یا پخش و یا اجرا کرده باشد، از حمایت قانون ایران برخوردار نخواهد بود، چرا که عنصر تابعیت در این قانون موردنظر نیست.

و- مالیت داشتن اثر

مالیت داشتن یک اثر از نظر قانونی تنها به ارزش اقتصادی آن اطلاق نمی‌شود بلکه نقش عرف و مطابقت با نظم عمومی و اخلاق حسنه نیز باید مورد نظر قرار گیرد. زیرا ممکن است آثاری وجودی داشته باشند که قابلیت مبادله دارند، ولی از نظر قانون و عرف، ارزشمند تلقی نشده و مورد حمایت قرار نمی‌گیرند.

تنها برنامه‌های رایانه‌ای که دارای ارزش اقتصادی باشد مالیت دارند. البته ارزش اقتصادی باید از نظر قانونی مشروع هم باشد.

موضوعات مورد حمایت

به موجب ماده یک قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب آبان ۱۳۸۶، اختراع نتیجه فکر فرد یا افرادی است که برای اولین بار فرایند یا فرآورده‌ای خاص را ارائه می‌کند و مشکلی را در یک حرفه، فن، فناوری، صنعت و مانند آن‌ها حل می‌کند. در اختراع فرآورده یا محصول^{۵۲}، فکر و ایده مخترع در قالب یک محصول یا فرآورده نمود پیدا می‌کند؛ مانند اختراع یک سم‌پاش یا یک ابزار خارجی که اختراع‌کننده در قالب آن، ایده و محصول فکر خود را ابراز کرده است. با توجه به ماده ۲ قانون ثبت اختراعات و طرح‌های صنعتی، مراد از صنعت، معنای گسترده آن است و شامل مواردی نظیر صنایع دستی، کشاورزی و خدمات نیز می‌شود. به کسی که برای اولین بار فرایند یا فرآورده‌ای خاص را ارائه می‌کند گواهی‌نامه اختراع اعطا می‌شود. به موجب ماده ۳، گواهی‌نامه اختراع، سندی است که اداره مالکیت صنعتی برای حمایت از اختراع صادر می‌کند و دارنده‌ی آن می‌تواند از حقوق انحصاری بهره‌مند شود.

درمورد نرم‌افزارهای رایانه‌ای بر اساس ماده ۱ قانون ح.پ.ن حق نشر، عرضه، اجراء و بهره‌برداری مادی و معنوی نرم‌افزار رایانه‌ای متعلق به پدیدآورنده آن است. نحوه تدوین و ارائه داده‌ها در محیط قابل پردازش رایانه‌ای نیز مشمول احکام نرم‌افزار خواهد بود.

مطابق مواد دستورالعمل اتحادیه اروپا کشورهای عضو باید برنامه‌های رایانه‌ای را به عنوان آثار ادبی داخل در مصداق کنوانسیون برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری تحت حمایت حقوق مولف قرار دهند. بند ۷ از مقدمه دستورالعمل اصطلاح برنامه رایانه‌ای را شامل کلیه اشکال برنامه‌ها می‌داند از همان برنامه‌هایی که در یک سخت‌افزار گنجانده شده است. به موجب این بند این اصطلاح شامل طراحی مقدماتی نیز می‌شود که به خلق یک برنامه منجر خواهد شد. مشروط بر این که طبیعتاً به گونه‌ای باشد که امکان منجر شدن به یک برنامه رایانه‌ای در مراحل بعدی را داشته باشد.

مدت حمایت

یکی دیگر از مسائل مهم در بحث حمایت حقوقی از آفرینه‌های فکری، مدت حمایت قانونی از آنها می‌باشد. به مدت زمانی که اثر در قلمرو مالکیت خصوصی قرار دارد، مدت حمایت می‌گویند. در این فاصله، حق بهره‌برداری مالی که از اثر ناشی می‌شود، در زمان حیات صاحب آن متعلق به خود او و پس از فوت او، برای مدت زمانی که در هر کشور متفاوت است، به وراثت یا وارثان، موصی‌له یا موصی‌لهم و انتقال‌گیرنده یا انتقال‌گیرندگان دیگر تعلق می‌گیرد. ماده ۱۲ ق.ح.م.م.ه، در این رابطه بیان می‌کند:

«مدت استفاده از حقوق مادی پدیدآورنده موضوع این قانون که به موجب وصایت یا وراثت منتقل می‌شود از تاریخ مرگ پدیدآورنده سی سال است و اگر وارثی وجود نداشته باشد یا بر اثر وصایت به کسی منتقل نشده باشد برای همان مدت به منظور استفاده عمومی در اختیار وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی قرار خواهد گرفت.»

^{۵۱} عابدی درجه، مرتضی، «مالکیت معنوی» پایان نامه فوق لیسانس حقوق خصوصی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۷

^{۵۲} Invention of product

بنابراین پس از گذشت زمان پیش‌بینی شده در ماده ۱۲ اثر وارد قلمرو مالکیت عمومی می‌گردد و چاپ، عرضه و اجرا، نمایش، پخش و هرگونه استفاده دیگر از آن برای انتشاردهندگان اثر آزاد می‌باشد.^{۵۳}

همان‌طور که بیان شد یکی از ابعاد حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار مدت حمایت از نرم‌افزار یا برنامه رایانه‌ای است. از این حیث نیز مطالعه حقوق اتحادیه اروپا می‌تواند مفید باشد.

دستورالعمل اتحادیه اروپا مورخ ۲۹ اکتبر ۱۹۹۳ راجع به هماهنگ‌سازی مدت حمایت از حق مؤلف در بند ۱ از ماده اول خود (همچنین دستورالعمل اروپایی سال ۲۰۰۱ راجع به هماهنگ‌سازی برخی جنبه‌های حق مؤلف و حقوق مرتبط در جامعه اطلاعاتی) مدت حمایت از آثار ادبی و هنری به مفهوم ماده ۲ کنوانسیون برن را طول عمر مؤلف به اضافه ۷۰ سال پس از مرگ وی مقرر کرده است. هرچند این ماده ناظر به آثار ادبی و هنری است و ظاهراً نرم‌افزارها را در بر نمی‌گیرد ولی دستورالعمل اروپایی شماره ۲۴/۲۰۰۹ مورخ ۲۳ آوریل ۲۰۰۹ راجع به حمایت حقوقی از برنامه‌های رایانه‌ای در ماده ۱ خود صراحتاً اعلام می‌دارد که کشورهای عضو، متعهد به حمایت از برنامه‌های رایانه‌ای و نرم‌افزارها همانند آثار ادبی به مفهوم کنوانسیون برن هستند. در نتیجه حمایت از نرم‌افزارها در حقوق اروپایی ۷۰ سال پس از مرگ پدیدآورنده خواهد بود. از این حیث تعارضی بین مقررات اروپایی و موافقت‌نامه سازمان تجارت جهانی راجع به جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری تریپس^{۵۴} وجود ندارد زیرا ماده ۱۲ این موافقت‌نامه ناظر به فرض‌هایی است که مدت حمایت براساس طول عمر مؤلف محاسبه نشده باشد.

در خصوص مدت حمایت از نرم‌افزارها یا برنامه‌های رایانه‌ای باید خاطر نشان کرد که با توجه به سرعت غیرقابل تصور تحولات در عرصه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، عمر متوسط نرم‌افزارها به‌ویژه بسته‌های نرم‌افزاری شاید بیشتر از سه سال نباشد. در حقیقت، نرم‌افزاری که امروز برای کارکرد مشخصی تولید می‌شود چند سال دیگر اهمیت خود را در بازار نرم‌افزار از دست می‌دهد، زیرا نرم‌افزارهایی با همان کارکرد ولی با قابلیت‌های بیشتر و حتی شکل و ظاهر زیباتر خلق می‌شوند به گونه‌ای که کاربران نهایی، نرم‌افزار تولید شده در چند سال پیش را به‌بوته فراموشی می‌سپارند. با این همه، مدت حمایت همچنان دارای اهمیت است زیرا از یک سو، خالق نرم‌افزار یا بسته‌های نرم‌افزاری می‌تواند اشخاصی را که بدون اجازه وی نرم‌افزار متعلق به وی را شبیه‌سازی یا تکثیر کنند، به‌لحاظ مدنی و کیفری تحت تعقیب قرار دهد و از سوی دیگر، در مورد نرم‌افزارهای سفارشی که کارکردهای بسیار مشخص و گاه پیچیده‌ای دارند و تولید آن مستلزم زمان بیشتر و استفاده از منابع مالی، مادی و انسانی قابل توجهی است، مدت حمایت می‌تواند حقوق پدیدآورنده یا سفارش‌گیرنده (حسب مورد) را در محدوده زمانی قانونی تأمین و تضمین کند.

مدت زمان حمایت از حقوق مادی در کشورها یکسان نیست برای نمونه در چین این مدت ۲۵ سال از تاریخ نخستین عرضه عمومی نرم‌افزار است. در اتحادیه اروپا از سال ۱۹۹۳ میلادی، حقوق مادی نرم‌افزار در طول حیات فرد هفتاد سال پس از فوت پدیدآورنده حمایت می‌شود.^{۵۵} به نظر می‌رسد کشورهای توسعه یافته به دلیل صادرات عمده نرم‌افزارهای کامپیوتری مدت زمان حمایت از حقوق نرم‌افزار را افزایش داده‌اند؛ اما کشورهای در حال توسعه با توجه به واردات عمده نرم‌افزار تمایل چندانی به حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار به سبک کشورهای توسعه یافته ندارند.

^{۵۳}. آیتی، حمید. همان، ص ۱۲۱

^{۵۵}. ماده ۱۵ قانون حمایت از نرم‌افزارهای کامپیوتری مصوب ۱۹۹۱ میلادی

منابع و مراجع

- [۱] آذرنگ، عبدالحسین. مقاله «حق مؤلف» فصلنامه کتاب، دوره پنجم، شماره سوم و چهارم، ۱۳۷۳.
- [۲] انترک، حسین، سودگرایی اخلاقی، مجله نقد و نظر، شماره ۱۴، بهار و تابستان ۱۳۳۷.
- [۳] اکبری علیرضا. فصلنامه کتاب، حق مؤلف در اینترنت، شماره ۶۵، بهار ۱۳۸۵.
- [۴] امامی، نورالدین، حق مخترع، سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۰.
- [۵] ایوبی، حجت الله. حق تألیف برای نرم افزارها و بازی های رایانه ای، راهکارها و چالش ها، دانشگاه تهران، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره دوم، شماره ۷، ۱۳۸۸.
- [۶] پلومان، ادوارد، حقوق بین المللی ارتباطات و اطلاعات، ترجمه بهمن آقایی، کتابخانه گنج و دانش، چاپ اول، ۱۳۸۰.
- [۷] حکمت نیا محمود، مبانی مالکیت فکری، قم، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۶.
- [۸] سطفی، تقی، تفسیر سخنرانی پروفیسور اولمر، مجله کانون وکلا، سال ۲۱، ش ۱۱۴، ۱۳۴۸.
- [۹] شفیع، مرتضی، حمایت از حق مؤلف در قوانین ملی و مقررات بین المللی، تهران، خانه کتاب، ۱۳۸۱.
- [۱۰] صفایی، سید حسین، دوره مقدماتی حقوق مدنی، ۱۳۷۹.
- [۱۱] صفایی، سید حسین، حقوق مدنی تطبیقی، نشر میزان، تهران، ۱۳۷۰.
- [۱۲] صفایی، سید حسین. مقالاتی درباره حقوق مدنی و تطبیقی، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۷۲.
- [۱۳] عبادی، شیرین، حقوق ادبی و هنری، تهران، انتشارات روشنگری، چاپ اول، ۱۳۶۹.
- [۱۴] کاتوزیان، ناصر. اموال و مالکیت، انتشارات میزان، چاپ شانزدهم، ۱۳۸۶.
- [۱۵] لایقی، علیرضا، کپی رایت در کشورهای پیشرفته صنعتی، تهران، خانه کتاب، ۱۳۸۱.
- [۱۶] مالورا استین و نیکیل سینا، فصلنامه رسانه، رسانه های نوین جهانی و سیاستگذاری ارتباطات، ترجمه لیدا کاووسی، سال پانزدهم، شماره ۲، شماره پیاپی ۵۸، ۱۳۸۳.
- [۱۷] میر حسینی، سید حسن، مقدمه ای بر حقوق مالکیت معنوی، ۱۳۸۴.
- [۱۸] نوروزی، علیرضا، حقوق مالکیت فکری، حق مؤلف و مالکیت صنعتی، تهران، نشر چاپار، پاییز ۱۳۸۱.
- [19] A.S.Homby, Oxford Advanced learner Dictionary.
- [20] A Study of Conflicts in Software Protection in the European Community University of Bristol, England. 1999.